[2023] 1 एस.सी.आर. 401

राष्ट्रीय राजधानी क्षेत्र दिल्ली सरकार आणि अन्य

विरुद्ध

श्री. मनीष आणि अन्य

(दिवाणी अपील क्रमांक 738 ऑफ 2023)

फेब्रुवारी ०९, २०२३

[एम. आर. शहा आणि सी. टी. रविकुमार, जे.जे.]

भूसंपादन - भूसंपादन, पुनर्वसन व पुनर्वसनातील योग्य मोबदला व पारदर्शकतेचा अधिकार अधिनियम, २०१३- कलम २४ (२)-भूसंपादन अधिनियम, १८९४-पुणे महापालिकेच्या बाबतीत सर्वोच्च न्यायालयाचा निर्णयवर अवलंबून, उच्च न्यायालयाने प्रतिवादी क्रमांक १ यांची रिट याचिका मंजूर केली आणि घोषित केले की भूसंपादन विषयी च्या जमिनीची अधिनियम, 1894 अन्वये सुरू केलेली जमीन संपादनाची कार्यवाही अधिनियम, 2013 च्या कलम.24(2) अंतर्गत व्यपगत झाली आहे - इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या बाबतीत घटनापीठाच्या निर्णयाने पुणे महानगरपालिकेच्या बाबतीतील निर्णय विशेषतः रद्द बातल ठरवला आहे- त्यानुसार ताबा न घेणे आणि नुकसान भरपाई न देणे या दुहेरी अटींची पूर्तता करावी लागेल आणि त्यातील एका अटींची पूर्तता न झाल्यास अधिग्रहणात

कोणतीही त्रुटी राहणार नाही- संबंधित जमिनीचा ताबा योग्य पद्धतीने 23/02/2007 रोजी घेण्यात आला- त्यामुळे संबंधित जमिनीसंदर्भातील भूसंपादन अधिनियम २०१३ च्या कलम २४ (२) अन्वये भूसंपादन व्यपगत झाल्याचे जाहीर करताना उच्च न्यायालयाने गंभीर चूक केली-उच्च न्यायालयाचा निर्णय टिकणारा नाही..

इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध मनोहरलाल आणि इतर. (2020) 8 एस. सी. सी 129:[2020] 3 एस. सी. आर. 1-अनुसरण केले.

पुणे महानगरपालिका आणि अन्य . विरुद्ध हरकचंद मिसरीमल सोलंकी आणि इतर (2014) 3 एस. सी. सी. 183-रद्द करण्यात आले.

खटला कायदा संदर्भ

(2014) 3 एस. सी. सी 183	**फेटाळले गेले**	**परिच्छेद 2**
[2020] 3 एससीआर 1	**अनुसरण केले**	**परिच्छेद 3**

दिवाणी अपील न्यायाधिकरणःदिवाणी अपील No.738/ 2023 मध्ये.

२०१५ च्या रिट पिटीशन (सी) क्रमांक 2846 मध्ये नवी दिल्ली येथील दिल्ली उच्च न्यायालयाने 31/05/2016 रोजी दिलेला निकाल व आदेश.

हुजेफा अहमदी, वरिष्ठ अधिवक्ता सुजीता श्रीवास्तव, शिवम सिंह, रोहन शर्मा, शाश्वत पारही, गोपाल सिंह, इति शर्मा, राहुल भाटिया, मिश्रा सौरभ, मनिका त्रिपाठी, आशुतोष कौशिक, मनीष वशिष्ठ, रोशन कुमार, नितीन मिश्रा, साहिल तगोत्रा, अभिषेक पांडेय, व्यक्ती बॅनर्जी, साक्षी गर्ग, सुनीता ओझा, अधिवक्ते उपस्थित पक्षांसाठी.

न्यायालयाचा निर्णय **न्यायमूर्ती एम. आर. शाह**, यांनी दिला

१) 2015 च्या रिट याचिका (सी) क्रमांक 2846 मध्ये नवी दिल्ली येथील उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह निर्णय आणि आदेशने व्यथित आणि असमाधानी झाल्याने, ज्यायोगे उच्च न्यायालयाने मूळ याचिकाकर्ते म्हणून प्रतिवादी क्रमांक 1 ने सादर केलेल्या उक्त रिट याचिकेस परवानगी दिली आहे आणि घोषित केले आहे की भूसंपादन कायदा, 1894 (यापुढे "कायदा, 1894" म्हणून संदर्भित) अंतर्गत सुरू केलेली भूसंपादन कार्यवाही, संबंधित जमिनीच्या संदर्भात, भूसंपादन, पुनर्वसन व पुनर्वसनातील योग्य मोबदला व पारदर्शकतेचा अधिकार अधिनियम, २०१३-(यापुढे "कायदा, 2013" म्हणून संदर्भित) मध्ये कलम 24 (2) अंतर्गत

व्यपगत झाल्याचे मानले जाते. म्हणून राष्ट्रीय राजधानी क्षेत्र दिल्ली सरकार आणि अन्य यांनी अपील केले आहे.

2. उच्च न्यायालयाने दिलेल्या आक्षेपार्ह निर्णय आणि आदेशावरून आणि उच्च न्यायालयात दाखल केलेल्या प्रतिप्रतिज्ञापत्रावरूनही असे दिसते की अपीलकर्ता आणि मूळ प्रतिवादींच्या वतीने हे विशिष्ट प्रकरण होते की प्रश्नांकित जमिनीचा ताबा 23/02/2007 रोजी घेण्यात आला होता. मात्र, वरील बाबी असूनही पुणे महानगरपालिका व अन्य वि हरकचंद मिसिरीमल सोळंकी आणि इतर, (२०१४) ३ एससीसी १८३. च्या बाबतीतील न्यायालयाच्या निर्णयावर अवलंबून, , उच्च न्यायालयाने ही रिट याचिका मंजूर केली असून संबंधित जमिनीच्या अधिनियम, १८९४ अन्वये सुरू केलेली भूसंपादनाची कार्यवाही अधिनियम, २०१३ च्या कलम २४ (२) अन्वये व्यपगत झाल्याचे जाहीर केले आहे.

3. तथापि, हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे की पुणे महानगरपालिका आणि अन्यच्या बाबतीत या न्यायालयाने दिलेला निर्णय, जो इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध मनोहरलाल आणि इतर , (२०२०) ८ एससीसी १२९ या खटल्यात उच्च न्यायालयाने आक्षेपार्ह निकाल आणि आदेश देताना ज्याचा आधार घेतला आहे, तो या न्यायालयाच्या घटनापीठाच्या निर्णयाने विशेषतः रद्द बातल ठरवला आहे.

परिच्छेद ३६५ व ३६६ मध्ये या न्यायालयाच्या घटनापीठाने खालीलप्रमाणे निरीक्षण केले आहे व म्हटले आहे:-

"**365**. परिणामी, पुणे महानगरपालिकेत हा निर्णय घेण्यात आला. [पुणे महानगरपालिका विरुद्ध हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी, (2014) 3 सी. सी. 183] याद्वारे रद्द करण्यात आले आहे आणि इतर सर्व निर्णय ज्यामध्ये पुणे महानगरपालिका . [पुणे महानगरपालिका विरुद्ध हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी, (2014) 3 विरुद्ध सी. सी. 183] प्रकरणाचा आधार घेतला आहे, तेही रद्द करण्यात आले आहेत. श्री बालाजी नगर निवासी संस्थेचा [श्री बालाजी नगर निवासी संस्था विरुद्ध टी. एन. राज्य, (2015) 3 विरुद्ध सी. सी. 353] हा निर्णय आहे. हा चांगला कायदा आहे असे म्हणता येणार नाही, तो फेटाळला जातो आणि त्यानंतरचे इतर निर्णयही फेटाळले जातात. इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध शैलेंद्र [(2018) 3 विरुद्ध सी. सी. 412] या प्रकरणात, कलम 24 (2) च्या तरतुदीशी संबंधित पैलू आणि 'किंवा' हे 'ना' किंवा 'आणि' म्हणून वाचावे लागेल की नाही हे विचारार्थ ठेवण्यात आले नव्हते. त्यामुळे

सध्याच्या निकालातील चर्चेच्या पार्श्वभूमीवर तो निर्णयही लागू होऊ शकत नाही.

366. वरील चर्चेच्या अनुषंगाने आम्ही खालीलप्रमाणे प्रश्नांची उत्तरे देतो:

366.1. कलम 24 (1) (अ) मधील तरतुदींनुसार 2013 चा कायदा लागू होण्याच्या तारखेपर्यंत 1-1-2014 रोजी निवाडा न दिल्यास कार्यवाहीत कोणतीही चूक होत नाही. २०१३ च्या कायद्यातील तरतुदींनुसार नुकसान भरपाई निश्चित करावी लागते.

366.2. न्यायालयाच्या अंतरिम आदेशाने व्यापलेला कालावधी वगळून पाच वर्षांच्या कालावधीत निकाल देण्यात आला असेल तर 1894 च्या कायद्यांतर्गत 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (1) (ब) अन्वये तरतूद केल्याप्रमाणे जणू ती रद्द करण्यात आलेली नाही असे समजून कार्यवाही सुरू राहील.

366.3. ताबा आणि नुकसान भरपाई दरम्यान कलम 24 (2) मध्ये वापरलेला "किंवा" हा शब्द "नाही " किंवा "आणि" म्हणून वाचला पाहिजे. २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४ (२) अन्वये हा कायदा

लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ अधिकाऱ्यांच्या निष्क्रियतेमुळे जमिनीचा ताबा घेण्यात आलेला नाही किंवा नुकसान भरपाईही देण्यात आलेली नाही अश्या बाबतीत भूसंपादनाची प्रक्रिया संपुष्टात आली असे मानले जाते. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर, ताबा घेतला गेला असेल, नुकसान भरपाई दिली गेली नसेल तर कोणतीही चूक नाही. त्याचप्रमाणे नुकसान भरपाई दिली असेल, ताबा घेतला नसेल तर त्यात कोणतीही चूक नाही. .

366.4. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) च्या मुख्य भागात "भरणा" या अभिव्यक्तीमध्ये न्यायालयात नुकसान भरपाई जमा करण्याचा समावेश नाही. कलम २४ (२) मधील तरतुदीमध्ये बहुसंख्य भूधारकांच्या संदर्भात ती जमा न केल्यास १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ४ अन्वये भूसंपादनाच्या अधिसूचनेच्या तारखेपर्यंत सर्व लाभार्थी (जमीनमालक) २०१३ च्या कायद्यातील तरतुदींनुसार नुकसान भरपाईस पात्र असतील.. भूसंपादन अधिनियम १८९४ च्या कलम ३१ अन्वये दायित्वाची पूर्तता न केल्यास या कायद्याच्या कलम ३४ अन्वये व्याज दिले जाऊ शकते.

मोबदला (न्यायालयात) जमा न केल्याने भूसंपादनाची कार्यवाही संपुष्टात येत नाही. पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ बहुसंख्य मालमत्तेबाबत मोबदला रक्कम जमा न केल्यास १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ४ अन्वये भूसंपादनाच्या अधिसूचनेच्या तारखेनुसार २०१३ च्या कायद्यानुसार जमीन मालकांना मोबदला द्यावा लागेल.

366.5. १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ३१ (१) अन्वये दिलेल्या तरतुदीनुसार , जर एखाद्या व्यक्तीला नुकसान भरपाई देण्यात आली असेल तर कलम २४ (२) अन्वये नुकसान भरपाई न दिल्याने किंवा न्यायालयात जमा न केल्यामुळे अधिग्रहण संपुष्टात आल्याचा दावा करणे त्याला खुले नाही. कलम ३१ (१) अन्वये रक्कम भरून भरण्याची जबाबदारी पूर्ण केली जाते. ज्या जमीन मालकांनी नुकसान भरपाई स्वीकारण्यास नकार दिला होता किंवा ज्यांनी जास्त मोबदल्यासाठी संदर्भ मागितला होता, ते २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४ (२) अन्वये संपादनाची प्रक्रिया संपल्याचा दावा करू शकत नाहीत.

366.6. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) मधील तरतुदी या कलम 24 (1) (बी) चा भाग न मानता कलम 24 (2) चा भाग मानला जावा.

366.7. 1894 च्या कायद्यानुसार आणि कलम 24 (2) अन्वये विचार केल्याप्रमाणे ताबा घेण्याची पद्धत म्हणजे चौकशी अहवाल/ निवेदन तयार करणे आहे. 1894 च्या कायद्याच्या कलम 16 अन्वये ताबा घेतल्यानंतर, सदरील जमीन राज्याला निहित होते आणि 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) अन्वये जमीन ताब्यात घेण्याची तरतूद नाही, कारण एकदा ताबा घेतल्यानंतर कलम 24 (2) अन्वये कोणतीही चूक होत नाही.

366.8. कलम 24 (2) मधील तरतुदी ताबा घेण्यास आणि पैसे देण्यास निष्क्रियतेमुळे अपयशी ठरले तर 1-1-2014 रोजी यांच्या बाबतीत व्यपगत होण्याची कार्यवाहीच्या तरतुदी लागू आहेत. संबंधित प्राधिकरणाकडे प्रलंबित असलेल्या भूसंपादनाच्या प्रक्रियेत 2013 चा कायदा लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्यापेक्षा जास्त कालावधीसाठी नुकसान भरपाई. न्यायालयाने दिलेल्या अंतरिम

आदेशांच्या उदरनिर्वाहाचा कालावधी पाच वर्षांच्या गणनेत वगळावा लागतो.

366.9. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) मध्ये भूसंपादनाच्या पूर्ण संपलेल्या प्रक्रियेच्या वैधतेवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित करण्यासाठी कारवाईचे नवे कारण समोर येत नाही. कलम 24 2013 च्या कायद्याच्या अंमलबजावणीच्या तारखेस म्हणजेच 1-1-2014 रोजी प्रलंबित असलेल्या कार्यवाहीला लागू होते. यामुळे जूने आणि कालबद्ध दावे पुन्हा सुरू होत नाहीत आणि संपलेली कार्यवाही पुन्हा सुरू होत नाही किंवा भूसंपादन अवैध ठरविण्यासाठी न्यायालयाऐवजी कोषागारात नुकसान भरपाई जमा करण्याच्या पद्धतीच्या वैधतेवर जमीनमालकांना प्रश्न चिन्ह उपस्थित करण्याची परवानगी दिली जात नाही."

४. वरील बाबी लक्षात घेऊन व इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या (सुप्रा) प्रकरणात नायायालयाने घालून दिलेल्या कायद्याची अंमलबजावणी करणेबाबत दिलेले निर्देश आणि जेव्हा अपीलकर्ते आणि मूळ प्रतिवादींच्या वतीने संबंधित जमिनीचा ताबा 23/02/2007 रोजी घेण्यात आला होता, तेव्हा उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह निर्णय आणि आदेश ज्यामध्ये असे घोषित केले गेले आहे की संबंधित

जमिनीच्या संदर्भात कायदा, 1894 अंतर्गत सुरू केलेली भूसंपादन कार्यवाही खालीलप्रमाणे कालबाह्य झाली आहे असे मानले जाते. कायदा, 2013 चे कलम 24 (2) न टिकणारा आहे आणि ते रद्द करण्यास आणि बाजूला ठेवण्यास पात्र आहे आणि त्यानुसार तो रद्द केला जाते आणि बाजूला ठेवला जातो .

त्यानुसार सध्याचे अपील मंजूर केले जाते. खर्च नाही.

प्रलंबित अर्ज असल्यास त्याचाही निपटारा केला जातो.

विभूति भूषण बोस

(सहाय्यकः अभिषेक प्रताप सिंग, एल सी आर ए)

अपील मंजूर .

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता

विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.